

Gyvenimas abipus Nemuno

Vilma JENČIULYTĖ

Alytaus kraštotyros muziejuje šių metų vasario 15 d. buvo atidaryta nauja ekspozicija „Gyvenimas abipus Nemuno. Alytus archyvų, bibliotekų ir muziejų dokumentuose.“ Joje pristatoma Alytaus miesto istorija nuo XIV a. iki XX a. paskutiniojo dešimtmečio. Miesto raida perteikiama istoriniais dokumentais, žemėlapiais, atvirukais, fotografijomis, vaizdo medžiaga.

Būtinybė atnaujinti Alytaus kraštotyros muziejaus ekspozicijas brendo jau seniai. Senosios, atidarytos dar praėjusio šimtmečio paskutiniojo dešimtmečio pradžioje, morališkai paseno ir tapo nebepatrauklios šiuolaikiniam lankytojui. Nuspręsta orientuotis į aktyvų istorijos pristatymą, kurio metu lankytojas ne tik pamato, bet ir įsisavina gautą patirtį. Sudaryta muziejinių darbo grupė parengti ekspozicijos koncepcijai. Ruošiant koncepciją teko atsižvelgti ir į kai kuriuos muziejaus ypatumus, trūkumus paversti privalumais, turimas galimybes išnaudoti maksimaliai. Pavyzdžiui, muziejus turi nedaug unikalių eksponatų, tad nusprendėme mintį perteikti rašytiniu pavidalu. Neturint ekspozicijų rengimo patirties, mums labai padėjo seminaras „Ekspozicijų ir parodų rengimas“ pagal projektą „XXI amžiaus muziejinių kompetencijos ir gebėjimų ugdymas“. Mažos patalpos padėjo per daug neišsiplėsti ir koncentruotai pateikti norimą žinią.

► Viena iš pagrindinių muziejaus misijų – skatinti domėjimąsi savo krašto praeitimi, paveldu, formuoti visuomenės istorinę savimonę, todėl šiai misijai įgyvendinti Alytaus kraštotyros muziejus naujos ekspozicijos tema pasirinko Alytaus miesto istoriją. Alytus yra didžiausias miestas Pietų Lietuvos regione, vadinamas Dzūkijos sostine, tačiau pastebėjome, kad informacijos apie jo istorijos raidą labai trūksta. Pastaruoju metu išleista keletas tokio pobūdžio leidinių, spaudoje pasirodė pažintinių straipsnių, tačiau tokios sklaidos akivaizdžiai nepakanka. Alytaus kraštotyros muziejus ėmėsi iniciatyvos netradiciniu būdu papasakoti miesto istoriją.

► Jungiamuoju tašku pasirinktas Nemunas, ant kurio krantų vyko ne tik visai Lietuvai svarbūs istoriniai įvykiai, bet ir lemtingi Alytaus miesto gyvenimo momentai. Svarbiausias veiksnys, skatinęs Alytaus gyvenvietės, o vėliau miestelio ir miesto raidą buvo ši upė. Ilgus šimtmečius Nemunas lėmė istorinę ir kultūrinę šio regiono raidą. Dėl strateginės reikšmės upė dažnai tapdavo kovų arena. Ji ir gindavo kraštą nuo priešų, ir tapdavo valstybine siena. Jau nuo pirmojo Alytaus vardo paminėjimo žinome, kad šio miesto pilis buvo pastatyta tam, kad saugotų brastą per

Life on both Banks of the Nemunas River
Vilma JENČIULYTĖ

The new exposition "Life on Both Banks of the Nemunas River. Alytus in the Documents of Archives, Libraries and Museums" was opened in Alytus Local Lore Museum on 15 February 2008. It presents the history of Alytus town from 15th century until the last decade of 20th century. Development of the town is presented in the historic documents, maps, cards, photos and video material. Since one of the main missions of the museum is to increase the interest in the past and heritage of the region, to form the historic self-awareness of community, Alytus Local Lore Museum has chosen the Alytus town history as the subject of the new exposition. Although Alytus town is the major Southern Lithuanian town and is referred to as the capital of Dūkija, the lack of information on the development of the town is still a problem. Although several publications on the history of the town and cognitive articles were publicised, it is surely not enough for the spread of the above information. Alytus Local Lore Museum has taken the initiative to recite the history of the town via non-traditional forms.

Nemuną, kuri buvo svarbių kelių iš Vilniaus, Trakų, Merkinės, Gardino susikirtimo vieta. Vėliau Nemunas turėjo įtakos prekybos augimui miestelyje bei buvo vietinių gyventojų pragyvenimo šaltinis. Ne visais laikais jis teikė miestui naudos. Po trečiojo Lietuvos ir Lenkijos padalijimo Nemunas virto siena skiriančia abiejuose jo krantuose įsikūrusias miestelio dalis ir visą šimtmetį sustabdė jų vystymąsi. Tarpukario laikotarpiu upė bei aplink ją plytintys pušynai tapo priežastimi Alytaus miestą paskelbti kurortu. Vasaromis į jį traukdavo poilsiautojai iš visos Lietuvos. Be Nemuno įtakos neapsėjo ir sovietų valdžios sprendimas paversti Alytų pramonės miestu.

► Muziejaus rinkiniuose negausu medžiagos, liudijančios tolimą praeitį. Geriausiai miestelio kūrimosi laikotarpį atspindi archeologiniai eksponatai iš XIV–XVI a., kuriuos jau įprasta matyti kaip istorijos relikтус. Be archeologinių objektų kitas informatyvus praeities liudininkas yra rašytinis šaltinis. Jis suteikia daug daugiau žinių ne tik apie įvykį ar faktą užfiksuotą jame, bet ir suteikia papildomos informacijos apie to laikmečio gyvenimą, mąstymą, madas, papročius, tradicijas ir kt. Perskaitę dokumentą iš to, kaip jis parašytas, galime susidaryti nuomonę apie žmonių santykius, jų vertybes, kasdienį gyvenimą. Todėl naujojoje ekspozicijoje pateikiame dokumentą ne tik kaip įvykio liudininką bet ir kaip vienos ar kitos epochos atspindį.

► Dvejus metus rinkome informaciją, dokumentinę medžiagą, ieškojome netradicinių sprendimų. Renkant istorinę medžiagą

mums labai padėjo mūsų partneriai – Alytaus apskrities archyvas bei archyvų departamentas. LCVA, LVIA ir LLMA (Lietuvos literatūros ir meno) archyvų darbuotojai pateikė daug medžiagos susijusios su Alytaus miestu. Ją atrinkdami naudojomes ir A. Tylos sudarytu leidiniu „Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai“, skirtu Alytaus miestui. Jame pateikta apie 200 istorinių XVI–XVIII a. Alytaus miesto dokumentų. Medžiagą rinkome ne tik Lietuvoje, bet ir Lenkijos archyvuose, iš kur parsivežėme labai įdomių dokumentų. Nemažai laiko užėmė ir surinktos medžiagos tvarkymas, sisteminimas. Didžioji dalis dokumentų ne lietuvių kalba, todėl ieškojome profesionalių vertėjų, kurie galėtų išversti bent dalį dokumentų. Vertimus atliko mokslininkai Kęstutis Gudmantas ir Darius Antanavičius. Sutvarkius medžiagą buvo paruošta ekspozicijos projektavimo užduotis, pagal kurią UAB „Ekspozicijų sistemos“ dizainerė Skirmantė Vaitkevičiūtė ir parėngė parodą tokią, kokią matome šiandien.

► Parodoje eksponuojami XVI–XX a. dokumentai, saugomi Lietuvos valstybės istorijos archyve, Lietuvos centriniame valstybės archyve, Alytaus apskrities archyve, Lietuvos ypatingajame archyve, Architektūros ir statybos instituto archyve, Alytaus kraštotyros muziejaus rinkiniuose, Mokslo akademijos ir Vilniaus universiteto bibliotekoje. Čia pateikiami LDK valstybiniai aktai, Alytaus magistrato raštai, bažnytiniai dokumentai, keliautojų užrašai, miesto vaizdai atvirukuose, fotografijose. Visos šios rašytinio paveldo žinutės ir sukuria vientisą istorinį Alytaus miesto paveikslą. Istorinį pasakojimą sustiprina vaizdo, garso efektai, meistriškai atkurti senovės lietuvių kario bei miestietės maketai.

► Salėje sukurtos kelios skirtingos, pusiau uždaros, atskiriems istorijos laikotarpiams atspindėti skirtos erdvės.

► Pirmoji dalis pavadinta „Nuo pilies iki miestelio 1377–1581 m.“ Tai laikotarpis, kai Dešiniajame Nemuno krante, šalia Nemuno ir Alytupio santakoje esančio piliakalnio, išauga Alytaus miestelis. Ekspozicija prasideda pirmuoju Alytaus vardo paminėjimu. Šis laikotarpis atspindi miestelio užuomazgas ir jo raidą nuo gyvenvietės papilyje iki prekybinio ir amatų miestelio. Šioje dalyje pateikiama mažiausiai dokumentų, nes jų išliko labai nedaug. To laikotarpio dvasiai perteikti pasitelkėm papildomų priemonių: XIV a. kario modelį, filmuotus mūšio vaizdus, žemėlapi, kuriame galima atrasti XIV a. kryžiuočių maršrutus į Alytaus pilį. Kario modelis perkelia lankytoją į tuos tolimus laikus, kai ant Alytaus piliakalnio stovėjusi medinė pilis saugojo brastą per Nemuną nuo kryžiuočių ir neleido jiems veržtis į Lietuvos gilumą.

► Antrojoje dalyje „Savarankiškas miesto gyvenimas 1581–1795 m.“ perteikiami du miesto savivaldos šimtmečiai, sutampantys su valstybės pakilimo ir nuosmukio laikotarpiais ir atsklei-

džiantys Alytaus miesto gyvenimą jam gavus savivaldos teises. Šis periodas tęsėsi beveik 200 metų – nuo 1581 iki 1776 m. Šioje ekspozicijos dalyje laikotarpį pratęsiame iki pat trečiojo Lietuvos ir Lenkijos padalijimo, nes miesto teisių panaikinimas 1776 m. labai didelių permainų neatnešė, o 3-asis padalijimas viską keitė iš esmės ir buvo daug svarbesnis miestelio raidai. Tai labai įdomus laikotarpis, kai Alytaus miestas galėjo savarankiškai organizuoti savo gyvenimą bei spręsti gyventojų reikalus. Daugiausia šio laikotarpio dokumentų paimta iš LVIA: tai Lietuvos metrikos mikrofilmų ir senųjų aktų knygų kopijos. Šioje dalyje pristatome daugiau nei 50 įvairiausių dokumentų, atspindinčių įvairiapusį miestelio gyvenimą: valdovų privilegijų aktų, Alytaus magistrato dokumentų, paprastų miestiečių bylų, testamentų ir pan. Iš šių dokumentų išskirta 20 (1581, 1649, 1749 m. Magdeburgo privilegijų aktai ir kt.), kiti sudėti į vartomus aplankus. XVI a. Alytaus miestietės modelis bei garsiai skaitomas Alytaus miestui suteiktų Magdeburgo teisių aktas perkels lankytoja į kitą laiką ir erdvę. Miestietė su ąsočiu rankoje mums pasakoja apie tą metą, kai Alytuje gyveno daugiau nei 1000 žmonių, veikė 59 karčemos, du kartus per savaitę vykdavo turgūs, o vyrai susirinkę į Rotušę svarstydavo aktualius miesto klausimus. Taip pat labai įdomūs yra XVIII a. pabaigos planai iš AGAD (Vyriausiojo senųjų aktų archyvo (Varšuva)). Tai Alytaus ekonomijos kaimų situacijos planas, Alytaus užmiesčio planas, Kaniūkų ir Venciūnų, esančių šalia Alytaus, prie Nemuno planas. Lietuvoje šiuos planus galime rasti tik LMAB mikrofilmuose.

► Trečioji dalis pavadinta „Skirtingose Nemuno pusėse 1795–1918 m.“ Tai laikas, kai po Lietuvos ir Lenkijos padalijimų Nemunas tampa siena tarp Rusijos ir Prūsijos. Upės perskirtas į dvi dalis, miestas vystosi nevienodai. Kairioji dalis iš priemiesčio išauga iki savivaldybės (*gminas*) centro, dešinioji degraduoja iš valsčiaus centro į paprastą vietovę; „Skirtingose Nemuno pusėse 1795–1918 m.“ pasakojama apie miestelio gyvenimą valdant carinei Rusijai. Čia pagrindinis dėmesys skiriamas Alytaus padalijimui į du skirtingus miestelius ir jų priklausomybę skirtingiems administraciniais vienetams. Du skirtingą laiką rodantys kalendoriai leidžia geriau suprasti to meto gyventojų patirtį, kai persikėlę kitapus Nemuno jie patekdavo į praeitį arba nukeliaudavo ateitin. Mat Lenkijos kunigaikštystėje galiojo Grigaliaus kalendorius, o likusioje, Carinės Rusijos dalyje, – Julijaus. XIX a. tarp šių kalendorių buvo 12 dienų skirtumas.

► Kita ekspozicijos dalis „Miestas parke 1918–1945 m. skirta tarpukario laikotarpiui. Atkurtoje Lietuvos valstybėje miestelis atgimė naujam gyvenimui – tapo kultūros, švietimo ir administracinio centru Dūkijoje. Šioje dalyje dokumentų yra gausiausia: iš viso 53 pavadinimų dokumentai. Ant sienų eksponuojami – 30, o likusieji sudėti į vartomus stovus. Vienas stovas skirtas tik fotografijoms, kur senosios fotografijos pateikiamos šalia naujų, fotografuotų dabar. Dokumentų tematika taip pat labai įvairi, atskleidžianti įvairius miestelio gyvenimo fragmentus. Parko imitacija ir suoliukas padeda sukurti ramaus kurortinio miestelio įvaizdį, koks Alytus ir buvo tarpukariu. Dokumentai gauti iš LCVA, fotografijos – iš Alytaus kraštotyros muziejaus rinkinių.

► Ramų miestelio gyvenimą nutraukė pirmoji Sovietų sąjungos okupacija 1940 m. vasarą bei Antrasis pasaulinis karas, prasidėjęs 1941 m. birželį. Jau pirmomis karo dienomis buvo sugriautas miesto centras, Vidzgirio miškas tapo masinių žudynių vieta, iki 1943 m. Alytuje veikė karo belaisvių stovykla. 1944 m. vasarą vokiečiai, pasitraukdami iš miesto, jo nedegino, bet susprogdino tiltus, svarbesnes pramonės įmones ir dalį pastatų, išardė geležinkelio bėgius nuo Alytaus iki Šeštokų. Vokiečiams pasitraukus, Lietuvą okupavo Sovietų Sąjunga.

► Pokario metais Alytus gavosi lėtai ir sunkiai. Tik po karo praėjus keleriems metams, imta tvarkyti miesto griuvėsius. Vietoj jų pradėjo augti gyvenamieji namai, laikui bėgant atsirado naujų gatvių, padaugėjo gyventojų. 1964 m. LKP CK ir Lietuvos SSR Ministrų Taryba patvirtino Lietuvos miestų ir pramonės plėtros schemą, pagal kurią numatyta pramonę koncentruoti rajonų centruose. Vienu iš tokių centrų buvo Alytus. Remiantis šiuo planu miestas turėjo būti plečiamas tik kairiajame Nemuno krante, o apie 2000 m. čia turėjo gyventi 105 tūkst. gyventojų.

► Paskutinėje dalyje „Pramonės miestas 1945–1990 m.“ pristatomas Alytaus gyvenimas po Antrojo Pasaulinio karo. Sovietinį laikotarpį atskleidžia videofilmas bei jį papildantys dokumentai. Filmą sudarytas iš LCVA vaizdo ir garso archyvo medžiagos. Dokumentai gauti iš Alytaus apskrities archyvo bei Architektūros ir Statybos instituto.

► Kviečiame visus užsukti į Alytaus kraštotyros muziejų ir daugiau sužinoti apie Alytaus miesto istoriją. ■

L. Valužienės nuotraukos